

Prakatastrofa Europy

Pisał uczestnik i świadek wojny: „Cała okolica, dokąd tylko sięgał wzrok, była całkowicie przeorana ciężkimi granatami. Poszukujące spojrzenie nie odnajdywało nawet jednego nędznego źdźbła trawy. Wśród żywych obrońców leżeli martwi. Kopiąc dziury osłonowe, spostrzeżliśmy, że leżeli nad sobą warstwami. Ogień huraganowy kosił jedną po drugiej kompanie stłoczone i trwające na stanowisku, następnie masy ziemi wyrzucane w powietrze zasypywały zwłoki, a oddziały luzujące przybywały na miejsce, gdzie byli polegli”.

Od stu lat historycy zachodzą w głowę, co przeważało szalę – i wojna, nazwana potem wielką lub pierwszą światową, wybuchła. Bo z jednej strony przeczuwano ją, wisiała w powietrzu, ale z drugiej – wiele konfliktów na przełomie wieków XIX i XX (Bałkany, Maroko) nie zamieniło się w rzeź globalną. A tu – ledwie zamach terrorystyczny uruchomił lawinę zdarzeń dyplomatycznych i militarnych.

I w tym sensie ten konflikt sprzed 100 lat, przez dekady pozostający w cieniu drugiej wojny, może być odczytywany jak najbardziej współcześnie. Wówczas też wierzone w polityczny porządek panujący na kontynencie (Koncert Mocarstw); uskrzydlał ludzi cywilizacyjny dorobek dziewiętnastego stulecia – nazwanego wiekiem postępu; trwała w najlepsze belle époque. I oto peryferyjna – zdawałoby się – waśń uruchomiła demony. Wszelką myśl zaprzęgnięto w służbę nacjonalizmów, postęp techniczny przerodził się w pierwszy kontynentalny wyścig zbrojeń, ludzie z zapałem rzucili się wyrzynać innych ludzi, Europa popełniła harakiri, wciągając w to świat zarówno kolonialny, jak i wolny. Nawet jeśli wojny się spodziewano, a nawet witano ją z entuzjazmem, to przecież nie takiej wojny!

W ostatecznym rozrachunku uruchomiła ona inne demony, prowadzące do wybuchu kolejnej światowej. Mówi się nawet o Drugiej Wojnie Trzydziestoletniej, gdzie dwudziestolecie międzywojenne jest ledwie rozejmem. W tym sensie pierwszy konflikt globalny (nazwany przez Tomasza Manna prakatastrofą Europy) położył się czarnym cieniem na prawie całym XX w.

Setna rocznica wybuchu pierwszej wojny światowej jest okazją do uważnego przestudiowania tego wydarzenia. Dlatego poświęcamy mu więcej niż zwykle miejsca. Zwłaszcza że Wielka Wojna słabo jest obecna w polskiej pamięci historycznej. Jak do niej doszło? Jak przebiegała? Czym się zakończyła? Jaki był w niej udział Polaków? Jak jest pamiętana? I o co do dziś spierają się historycy, politycy i ideolodzy?

Zapraszamy do lektury

JERZY BACZYŃSKI
REDAKTOR NACZELNY

LESZEK BĘDKOWSKI
REDAKTOR WYDANIA

Spis treści

Prolog

Maszynka do mięsa..... 10

Będzie konflikt

Kronika przeczuwanej wojny..... 16
Ostatni taki koncert..... 21
Wspaniały rok 1913..... 24
Wyższa zasada nienawiści..... 26
Dwie kule Gawrzyły Principa..... 30
Koniec pięknej epoki..... 32

Pierwsza powszechna

Zwarcie polityczne..... 35
Fronty wojny..... 47
Naczelnik wodzowie..... 62
Pierwszy wyścig zbrojeń..... 64
Asy przestworzy..... 74
Na zapleczu frontów..... 76
Zaginiony chłopiec..... 88
W okopach dni powszednie..... 90
Wszystko dla zwycięstwa..... 97
Wielka wojna zwierząt..... 102
Patriotyczna rozrywka..... 104
Seks i kołyski..... 108
Sprawa polska..... 110
Polskie drogi..... 116
Kwestia żydowska..... 120
Mit ANZAC..... 124
Linie na piasku..... 126
Ormiańska tragedia..... 130
Wstęp do czystek etnicznych..... 131

Dzień ostatni, dzień pierwszy..... 136
Rozejm dwudziestoletni..... 140
Epicentrum wstrząsów..... 143

Pamięć i spory

Krew w kamieniu..... 147
Niemcy: Wojna w cieniu wojny..... 152
Francja: Święta unia historyków..... 155
ZSRS/Rosja: Deficyt wiedzy..... 159
Wielka Brytania: Lwy i osły..... 162
USA: Rewizjoniści i lobbyści..... 166
Austria:
Marsz Radetzky'ego na balu..... 168
Polska:
Po pierwsze niepodległość..... 170
Szlak Frontu Wschodniego..... 173

Detale

Podręczne kalendarium..... 5
Mapy wojny..... 8
Mapa bitwy pod Verdun..... 12
Jan Bloch – Kasandra..... 19
Mapa Europy 1914..... 22
Churchill, Hitler,
Roosevelt, Stalin..... 37
Niemiecki dylemat..... 38
Mapa uczestników wojny..... 49
Straty w I wojnie światowej..... 49
Rzeź Belgii..... 50
Świadectwo Jüngera..... 51
Bitwa jutlandzka..... 55

Elastyczny front..... 56
Bataliony kumpli..... 57
Rommel we Włoszech..... 58
Lawrence z Arabii..... 59
List z frontu..... 61
Drut kolczasty..... 67
Gruba Berta, Chuda Emma,
Długi Maks..... 68
Sterowce..... 72
Lot L 59..... 73
Louvain, Šabac i Kalisz..... 78
Ersatz..... 81
Kartka żywnościowa..... 82
Hiszpanka była Amerykanką..... 86
Okopy i schrony..... 93
Znikające pułki..... 94
Czarne auta pełne złota..... 100
Mapa żywiołu polskiego..... 112
Mapa granic II RP..... 115
Niemcy walczą
z tyfusem plamistym..... 122
Mapa wojny
na Bliskim Wschodzie..... 127
Mapa Bliskiego Wschodu po I wojnie..... 129
Z Galicji na antypody..... 139
Mapa Europy po 1918 r..... 140
Mapa Szlaku Frontu Wschodniego..... 175

*Wiele archiwalnych fotografii jest współ-
cześnie cyfrowo kolorowanych. Oryginalne
fotografie kolorowe zaznaczyliśmy.*

Autorzy

Nicolas Beaupré – dr, wykłada historię na Uniwersytecie Pascala w Clermont Ferrand, jest członkiem międzynarodowego ośrodka badawczego przy Muzeum Wielkiej Wojny w Péronne oraz Francuskiego Instytutu Uniwersyteckiego (IUF).

Włodzimierz Wiktor Borodziej – prof. dr hab., pracuje w Instytucie Historycznym Uniwersytetu Warszawskiego. Współautor (wraz z Maciejem Górnym, patrz dalej) książki „Nasza wojna, t. I: Imperia, 1912–1916”, która ukaże się w połowie roku.

Anna Brzezińska – historyczka i pisarka.

Sławomir Dębski – dr, dyrektor Centrum Polsko-Rosyjskiego Dialogu i Porozumienia, wykładowca Instytutu Historycznego Uniwersytetu Warszawskiego.

Marcin Fatałski – dr, adiunkt w Katedrze Amerykanistyki Uniwersytetu Jagiellońskiego.

Maciej Górny – dr, adiunkt w Zakładzie Historii Idei i Dziejów Inteligencji XIX–XX w. Instytutu Historii PAN im. Tadeusza Manteuffla.

Jerzy Holzer – prof. dr hab., pracownik Instytutu Studiów Politycznych PAN i Collegium Civitas, autor licznych prac z zakresu historii Europy XX w.

Michał Janik – doktorant Wydziału Historycznego Uniwersytetu Warszawskiego, pracownik Muzeum Józefa Piłsudskiego w Sulejówku.

Adam Kożuchowski – dr, pracuje w Instytucie Historii PAN im. Tadeusza Manteuffla.

Andrzej Krawczyk – dr, historyk i dyplomata, obecnie ambasador RP w Bośni i Hercegowinie.

Ruth Leiserowitz – dr hab., wicedyrektorka Niemieckiego Instytutu Historycznego w Warszawie.

Andrzej Nieuważny – dr, pracownik naukowy Zakładu Historii XIX w. Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu i Akademii Humanistycznej w Puławsku.

Christopher Prantner – komentator wiedeńskiego dziennika „Der Standard”.

Łukasz Przybyło – dr, wykładowca Akademii Obrony Narodowej.

Piotr Szlanta – dr, pracownik Instytutu Historycznego Uniwersytetu Warszawskiego.

Jacek Tebinka – dr hab., prof. Uniwersytetu Gdańskiego, Wydział Nauk Społecznych.

Marcin Wodziński – prof. dr hab., kierownik Zakładu Studiów Żydowskich na Uniwersytecie Wrocławskim.

Oraz dziennikarze i pracownicy POLITYKI: **Jan M. Długosz, Marek Henzler, Adam Krzeźmiński, Leszek Mazan, Łukasz Wójcik, Tadeusz Zawadzki.**

Na 1 stronie okładki:
Francuska piechota
w okopach niedaleko
Fortu Douaumont,
1916 r.

Na 4 stronie okładki:
Brytyjscy żołnierze,
osłepieni przez nie-
miecki atak gazowy,
w punkcie sanitarnym,
10 kwietnia
1918 r.

Brytyjski czołg
pod Cambrais,
1917 r.

Podręczne kalendarium *Najważniejsze wydarzenia Wielkiej Wojny*

Kolorami oznaczono etapy rozszerzania się wojny
między **Państwami Centralnymi** i krajami **Ententy** (aliantami, Sprzymierzonymi)

1914

28.06 – zamach w Sarajewie, zabójstwo arcyksięcia Ferdynanda i jego żony Zofii.

23.07 – ultimatum **Austro-Węgier** dla **Serbii**.

25.07 – mobilizacja w Serbii, rząd ewakuuje się do Niszu.

26.07 – częściowa mobilizacja w Austro-Węgrzech; mobilizacja w Czarnogórze.

28.07 – **Austro-Węgry** wypowiadają wojnę **Serbii**; częściowa mobilizacja rosyjska przeciw Austro-Węgom.

29.07 – Belgrad bombardowany przez austriacką artylerię.

30.07 – **Rosja** wypowiada wojnę **Austro-Węgom**.

31.07 – mobilizacja w Belgii; ogólna mobilizacja w Rosji i Austro-Węgrzech.

1.08 – mobilizacja floty brytyjskiej; ogólna mobilizacja we Francji i Niemczech; **Niemcy** wypowiadają wojnę **Rosji**; walki na granicy Królestwa Polskiego; **Monako** wypowiada wojnę **Niemcom**.

2.08 – niemieckie ultimatum dla Belgii; walki na granicy niemiecko-francuskiej; podpisanie tajnego traktatu niemiecko-tureckiego.

3.08 – Belgia odrzuca niemieckie ultimatum; mobilizacja w Wielkiej Brytanii; **Niemcy** wypowiadają wojnę **Francji**; Włochy deklarują neutralność.

4.08 – **Niemcy** wypowiadają wojnę **Belgii**; wojska niemieckie przekraczają granicę i atakują Liège (miasto zajęte 7.08,

forty 16.08); **Wielka Brytania** wypowiada wojnę **Niemcom**.

5.08 – **Czarnogóra** wypowiada wojnę **Austro-Węgom**.

6.08 – **Austro-Węgry** wypowiadają wojnę **Rosji**; **Serbia** wypowiada wojnę **Niemcom**; początek bitwy granicznej we Francji (do 13.09); wymarsz kompanii kadrowej pod dowództwem Piłsudskiego z Krakowa.

8.08 – okręty brytyjskie bombardują Dar es Salam; początek wojny w Afryce.

9.08 – **Czarnogóra** wypowiada wojnę **Niemcom**; oddziały Brytyjskiego Korpusu Ekspedycyjnego (BEF) lądują we Francji.

12.08 – wojska austro-węgierskie wkraczają do Serbii; **Francja** i **Wielka Brytania** wypowiadają wojnę **Austro-Węgom**; wojska rosyjskie najeżdżają Prusy Wschodnie.

14.08 – rosyjska obietnica zjednoczenia ziem polskich pod berłem cara.

16.08 – bitwa w serbskich górach Cer (porażka Austriaków 19.08).

19.08 – bitwa pod Gąbinem (porażka Niemców 20.08).

20.08 – Bruksela okupowana.

22.08 – **Austro-Węgry** wypowiadają wojnę **Belgii**.

23.08 – bitwa pod Mons – odwrót BEF; bitwa o Lwów (zajęty przez Rosjan 11.09); **Japonia** wypowiada wojnę **Niemcom**.

- 25.08** – Japonia wypowiada wojnę **Austro-Węgrom**; sukces Austriaków w I bitwie pod Komarowem (do 2.09), koniec austriackiej ofensywy wyprzedzającej.
- 27.08** – oblężenie Tsintgao przez Japończyków i Brytyjczyków (do 7.11).
- 26–30.08** – klęska Rosjan w bitwie pod Tannenbergiem w Prusach Wschodnich.
- 31.08** – Grecja deklaruje neutralność.
- 5.09** – I bitwa nad Marną (porażka Niemców 12.09).
- 6.09** – bitwa nad jeziorami mazurskimi (do 14.09, klęska Rosjan).
- 11.09** – Australijczycy zajmują Nową Gwineę (do 21.09).
- 13.09** – I bitwa nad Aisne (do 27.09) – początek tzw. wyścigu do morza; wojska południowoafrykańskie wkraczają do Namibii (kapitulacja Niemców 9.07.1915).
- 14.09** – Falkenhayn zmienia Moltkego na stanowisku szefa niemieckiego dowództwa (OHL).
- 17.09** – I oblężenie Przemyśla przez Rosjan (do 10.10).
- 29.09** – bitwa nad Wisłą (do 8.11), Rosjanie odpierają niemiecko-austriacką ofensywę.
- 1.10** – Turcja zamyka Dardanale.
- 16.10** – bitwa nad Yser (do 30.10); Belgowie zabezpieczają wybrzeże.
- 19.10** – I bitwa pod Ypres (do 22.11); koniec wyścigu do morza.
- 1.11** – **Rosja** wypowiada wojnę **Turcji**.
- 2.11** – **Serbia** wypowiada wojnę **Turcji**; Wielka Brytania ogłasza morską blokadę Niemiec.
- 3.11** – **Czarnogóra** wypowiada wojnę **Turcji**.
- 5.11** – **Wielka Brytania** i **Francja** wypowiadają wojnę **Turcji**; II oblężenie Przemyśla (twierdza zdobyta przez Rosjan 23.03.1915).
- 6.11** – Indyjski Korpus Ekspedycyjny zajmuje twierdzę Fao (Al-Faw) zabezpieczającą złoża ropy w Persji; Belgrad zajęty przez Austriaków (odbity 15.12).
- 11.11** – bitwa łódzka (do 6.12) – nierozstrzygnięta; sułtan Mehmed V deklaruje dżihad przeciw aliantom; bitwa o Basrę (zajęta 21.11).
- 1.12** – bitwa pod Limanową (do 14.12), zatrzymanie rosyjskiej ofensywy w Galicji.
- 16.12** – bitwa nad Kolubarą, Austriacy wyparci z Serbii.
- 17.12** – I bitwa w Artois (do 13.01.1915).
- 20.12** – I bitwa w Szampanii (do 17.03.1915).
- 22.12** – zwycięska dla Rosjan bitwa pod Sarykamyszem (do 17.01.1915).

1915

- 2.01** – rosyjska ofensywa w Karpatach (do 12.04).
- 19.01** – pierwszy rajd zeppelinów nad Londyn.
- 31.01** – bitwa pod Bolimowem, pierwszy w wojnie atak gazowy.
- 3.02** – Turcy odparci nad Kanałem Sueskim.
- 4.02** – Niemcy rozpoczynają wojnę podwodną.
- 7.02** – II bitwa nad jeziorami mazurskimi (do 26.02), 10 armia rosyjska pobita.
- 19.02** – atak brytyjsko-francuskiego zespołu okrętów na Dardanale, początek kampanii na Gallipoli.
- 22.04** – II bitwa pod Ypres (do 25.05), Niemcy używają gazów trujących.
- 25.04** – desant na Gallipoli (walki do 6.01.1916); Traktat Londyński – **Włochy** przyłączają się do Ententy.
- 2.05** – bitwa pod Gorlicami (do 23.06), przerwanie frontu rosyjskiego w Galicji.
- 7.05** – „Lusitania” zatopiona przez U-Boota.
- 9.05** – II bitwa w Artois (do 18.06).
- 10.05** – Austriacy odbijają Lwów.
- 18.05** – III oblężenie Przemyśla (Rosjanie wycofują się 3.06).
- 23.05** – **Włochy** wypowiadają wojnę **Austro-Węgrom**.
- 3.06** – **San Marino** wypowiada wojnę **Austro-Węgrom**.
- 23.06** – na froncie włoskim I bitwa nad Isonzo (do 7.07).

- 18.07** – II bitwa nad Isonzo (do 3.08).
- 5.08** – Niemcy zajmują Warszawę.
- 6.08** – brytyjska ofensywa sierpniowa, ostatnia próba zajęcia Gallipoli (do 29.08).
- 17.08** – na froncie wschodnim wielki odwrót Rosjan (do 14.09).
- 21.08** – **Włochy** wypowiadają wojnę **Turcji**.
- 1.09** – Niemcy zawieszają nieograniczoną wojnę podwodną.
- 8.09** – car dymisjonuje naczelnego wodza Mikołaja Mikołajewicza.
- 15.09** – II bitwa w Artois (do 4.11).
- 25.09** – nieudana brytyjska ofensywa pod Loos (do 14.10); II bitwa w Szampanii (do 9.11).
- 3.10** – lądowanie dwóch francuskich dywizji w Salonikach.
- 7.10** – Niemcy i Austriacy ponownie wkraczają do Serbii.
- 14.10** – **Bułgaria** wypowiada wojnę **Serbii**; bułgarski atak na Nisz i Skopje.
- 15.10** – **Wielka Brytania** i **Czarnogóra** wypowiadają wojnę **Bułgarii**.
- 16.10** – **Francja** wypowiada wojnę **Bułgarii**.
- 17.10** – zwycięstwo Bułgarów pod Kriwolakiem (do 21.11).
- 18.10** – III bitwa nad Isonzo (do 3.11).
- 19.10** – **Włochy** i **Rosja** wypowiadają wojnę **Bułgarii**.
- 10.11** – IV bitwa nad Isonzo (do 2.12).
- 27.11** – załamanie i odwrót armii serbskiej do Albanii.
- 30.11** – aresztowanie w Berlinie 53 kobiet protestujących przeciw złemu zaopatrzeniu.
- 19.12** – Douglas Haig nowym dowódcą BEF.

1916

- 6.01** – bitwa pod Mojkovacem, armia czarnogórska pokonuje Austriaków.
- 9.01** – zakończenie ewakuacji Gallipoli.
- 10.01** – bitwa pod Erzurumem (do 16.02), klęska Turków.
- 16.01** – kapitulacja Czarnogóry.
- 27.01** – Wielka Brytania wprowadza powszechną służbę wojskową.
- 5.02** – początek kampanii trapezunkiej (do 15.04) na froncie rosyjsko-tureckim.
- 21.02** – bitwa pod Verdun (do 19.12).
- 1.03** – Niemcy wznowiają nieograniczoną wojnę podwodną.
- 9.03** – **Niemcy** wypowiadają wojnę **Portugalii**; V bitwa nad Isonzo (do 15.03).
- 15.03** – **Austro-Węgry** wypowiadają wojnę **Portugalii**.
- 16.03** – bitwa nad jeziorem Narocz (do 30.03).
- 24.04** – powstanie wielkanocne w Irlandii (do 29.04).
- 29.04** – poddają się brytyjskie wojska obleżone w El-Kut.
- 10.05** – Niemcy ponownie zawieszają wojnę podwodną.
- 31.05** – morska bitwa jutlandzka (do 1.06).
- 4.06** – przełamanie frontu pod Łuckiem, początek ofensywy Brusilowa (do 20.09).
- 5.06** – rewolta arabska w Hidżazie; na krążowniku HMS „Hampshire” ginie lord Kitchener, brytyjski minister wojny.
- 1.07** – bitwa nad Sommą (do 18.11).
- 4.07** – bitwa Legionów Polskich pod Kościuchnowką (do 6.07).
- 3.08** – Turcy pokonani w bitwie o Romani na Synaju (do 5.08).
- 6.08** – VI bitwa nad Isonzo (do 17.08).
- 27.08** – **Rumunia** wypowiada wojnę **Austro-Węgrom**; **Włochy** wypowiadają wojnę **Niemcom**; bitwa w Transylwanii (do 26.11).
- 28.08** – **Niemcy** wypowiadają wojnę **Rumunii**.
- 29.08** – Hindenburg nowym szefem OHL.
- 30.08** – **Turcja** wypowiada wojnę **Rumunii**.
- 1.09** – **Bułgaria** wypowiada wojnę **Rumunii**.
- 14.09** – VII bitwa nad Isonzo (do 17.09).
- 15.09** – pod Flers Anglicy po raz pierwszy używają czołgów.
- 10.10** – VIII bitwa nad Isonzo (do 12.10).
- 1.11** – IX bitwa nad Isonzo (do 4.11).

- 5.11** – akt cesarzy Niemiec i Austrii w sprawie utworzenia państwa polskiego.
21.11 – umiera Franciszek Józef, nowym cesarzem Karol I.
6.12 – Niemcy zajmują Bukareszt.
13.12 – Robert Nivelle zastępuje Joffre'a na stanowisku naczelnego wodza armii francuskiej.
29.12 – w Moskwie zabójstwo Rasputina.

1917

- 5.01** – nieudana operacja mitawska armii rosyjskiej (do 11.01).
16.01 – telegram Zimmermana o propozycji antyamerykańskiego sojuszu Meksyku z Cesarstwem Niemiec, bezpośrednia przyczyna zerwania stosunków dyplomatycznych USA z Niemcami.
18.01 – z Wehaiwei do Francji wyrusza pierwszy transport ochotniczego Chińskiego Korpusu Pracy (łącznie 140 tys. robotników).
1.02 – Niemcy ostatecznie wznowiają nieograniczoną wojnę podwodną.
23.02 – na froncie zachodnim strategiczny odwrót Niemców na tzw. linię Hindenburga (do 5.04).
8.03 – rewolucja lutowa w Rosji.
15.03 – abdykacja cara Mikołaja II.
26.03 – I bitwa o Gazę.
6.04 – **USA** wypowiadają wojnę **Niemcom**.
7.04 – **Kuba** wypowiada wojnę **Niemcom**.
9.04 – II bitwa pod Arras (do 17.05).
10.04 – **Bułgaria** wypowiada wojnę **USA**.
13.04 – **Boliwia** wypowiada wojnę **Niemcom**.
16.04 – II bitwa nad Aisne (ofensywa Nivelle'a, do 9.05), początek walk na Chemin-des-Dames.
20.04 – **Turcja** wypowiada wojnę **USA**.
29.04 – bunt w armii francuskiej (do 1.06).
12.05 – X bitwa nad Isonzo (do 8.06).
15.05 – Philippe Pétain nowym wodzem naczelnym armii francuskiej.
13.06 – pierwszy udany rajd niemieckich bombowców nad Londyn.
25.06 – pierwsze oddziały amerykańskie lądują we Francji.
27.06 – **Grecja** wypowiada wojnę **Niemcom**, **Austro-Węgrom**, **Turcji** i **Bułgarii**.
1.07 – nieudana ofensywa Kiereńskiego (do 19.07), ostatnia akcja zaczepna armii rosyjskiej.
22.07 – **Syjam** wypowiada wojnę **Niemcom** i **Austro-Węgrom**.
31.07 – bitwa pod Passchendaele (zwana III bitwą pod Ypres, do 10.11).
4.08 – **Liberia** wypowiada wojnę **Niemcom**.
14.08 – **Chiny** wypowiadają wojnę **Niemcom** i **Austro-Węgrom**.
19.08 – XI bitwa nad Isonzo (do 12.09).
29.09 – operacja Albion, Niemcy zajmują Wyspy Moonsundzkie w Zatoce Ryskiej (do 20.10).
6.10 – **Peru** wypowiada wojnę **Niemcom**.
7.10 – **Urugwaj** wypowiada wojnę **Niemcom**.
23.10 – francuskie zwycięstwo pod La Malmaison kończy zmagania na Chemin-des-Dames (do 25.10).
24.10 – bitwa pod Caporetto (XII bitwa nad Isonzo, do 7.11), przełamanie frontu włoskiego przez wojska niemiecko-austriackie.
26.10 – **Brazylia** wypowiada wojnę **Niemcom**.
7.11 – rewolucja bolszewicka w Rosji.
11.11 – bitwa o Jerozolimę (zdobyta przez Brytyjczyków 11.12).
7.12 – **USA** wypowiadają wojnę **Austro-Węgrom**; **Ekwador** wypowiada wojnę **Niemcom**.
10.12 – **Panama** wypowiada wojnę **Austro-Węgrom**.
16.12 – **Kuba** wypowiada wojnę **Austro-Węgrom**.
23.12 – Rosja podpisuje zawieszenie broni z Niemcami.

1918

- 8.01** – prezydent Wilson ogłasza 14-punktowy program pokojowy.
30.01 – Brazylia tworzy Morski Zespół Operacyjny do działań na Atlantyku (dowódca adm. Pedro Frontin).
9.02 – Ukraińska Republika Ludowa podpisuje w Brześciu traktat pokojowy z Państwami Centralnymi.
10.02 – powstaje Zakaukaska Demokratyczna Republika Federacyjna.
18.02 – operacja Faustschlag, ostatnia ofensywa Państw Centralnych na froncie wschodnim.
8.03 – bolszewicy podpisują w Brześciu traktat pokojowy z Państwami Centralnymi, Rosja wychodzi z wojny.
21.03 – ofensywa wiosenna Ludendorffa (Kaiserschlacht, do 18.07), ostatnie wielkie niemieckie natarcie na froncie zachodnim.
26.03 – marszałek Foch naczelnym dowódcą aliantów.
23.04 – **Gwatemala** wypowiada wojnę **Niemcom**.
7.05 – Rumunia podpisuje w Bukareszcie traktat pokojowy z Państwami Centralnymi.
8.05 – **Nikaragua** wypowiada wojnę **Niemcom** i **Austro-Węgrom**.
21.05 – Turcy wkraczają do Armenii.
23.05 – **Kostaryka** wypowiada wojnę **Niemcom**.
8.06 – interwencja niemiecka na Zakaukaziu (do października).
15.06 – bitwa nad Piawą (do 23.06), ostatnia ofensywa austriacka na froncie włoskim.
12.07 – **Haiti** wypowiada wojnę **Niemcom**.
17.07 – rozstrzelanie rodziny carskiej przez bolszewików.
19.07 – **Honduras** wypowiada wojnę **Niemcom**; do Francji wyrusza ochotniczy Syjamski Korpus Ekspedycyjny (1233 ludzi).
8.08 – bitwa pod Amiens (do 12.08) doprowadza do przełamania niemieckiego frontu, pierwsza faza tzw. ofensywy stu dni.
14.09 – aliancka ofensywa nad Wardarem doprowadza do kapitulacji Bułgarii (30.09).
26.09 – ofensywa nad Mozą i Argonnach (do 11.11), ostatnia faza ofensywy stu dni.
1.10 – Brytyjczycy wkraczają do Damaszku.
20.10 – Niemcy zaprzestają wojny podwodnej.
24.10 – bitwa pod Vittorio Veneto (do 3.11).
29.10 – powstanie Republiki Czechosłowackiej oraz Państwa Słoweńców, Chorwatów i Serbów.
30.10 – Turcja podpisuje w Mudros zawieszenie broni.
1.11 – początek polsko-ukraińskich walk o Lwów.
3.11 – Austro-Węgry podpisują zawieszenie broni z Włochami.
9.11 – abdykacja Wilhelma II, proklamowanie republiki w Niemczech.
10.11 – abdykacja Karola I; **Rumunia** wypowiada wojnę **Niemcom**.
11.11 – Niemcy podpisują zawieszenie broni w Compiègne; w Warszawie Rada Regencyjna przekazuje Józefowi Piłsudskiemu władzę nad wojskiem – odrodzenie niepodległej Polski.
12.11 – Austria republiką.
14.11 – Lettow-Vorbeck zaprzestaje walki w Niemieckiej Afryce Wschodniej.
21.11 – niemiecka Hochseeflotte poddaje się Brytyjczykom; Niemcy opuszczają Luksemburg.
22.11 – Piłsudski obejmuje urząd tymczasowego Naczelnika Państwa.

1919

- 18.01** – rozpoczęcie konferencji paryskiej.
28.06 – podpisanie Traktatu Wersalskiego.

Opr. TADEUSZ ZAWADZKI

Główne teatry działań wojennych

- (1914) → Operacje wojsk Państw Centralnych
(1914) → Operacje wojsk Ententy

Linie frontu w:

- 1914 — 1916
- - - I poł. 1915 — 1917
- - - II poł. 1915 - - - 1918

- Strefa nieograniczonej wojny
niemieckich okrętów podwodnych
■ Aliancka blokada Niemiec

PROLOG

[Kup książkę](#)

Maszynka do mięsa

Verdun to symbol: przez blisko rok rozgrywała się tu jedna z najkrwawszych bitew w I wojnie światowej. Najlepiej tu zrozumieć charakter tej hekatomby.

ADAM KRZEMIŃSKI

Droga do grobów. W Verdun, cichym, bezbarwnym miasteczku – niczym w jakimś upiornym Disneylandzie – drogowskazy: na cmentarz, do kostnicy, do Fortu Chwały, do wioski Fleury, do okopu bagnatów (legenda głosi, że żołnierze, którym nie pozwolono się cofnąć, zostali żywcem zasypani w czasie ostrzału). Długie szeregi żołnierskich grobów są niczym dekoracja do szekspirowskiej tragedii przed początkiem sezonu. Trzeba pojechać kilka kilometrów do Fortu Douaumont, by zrozumieć, że to nie teatr. Tam w kostnicy widać stosy starannie posortowanych żeber, piszczeli i czaszek. Niektóre są pogruchotane. Ale wszystkie mają zdrowe zęby. To resztki 130 tys. młodych mężczyzn, którzy w 1916 r. przeszli w Verdun przez maszynkę do mielenia mięsa. To tylko niewielka część ofiar tej bitwy. Trwała dziesięć miesięcy i pochłonęła niemal 700 tys. ofiar, w tym ponad 300 tys. zabitych.

Verdun to miejsce traumatyczne. Dla Francuzów – symbol heroicznej i zwycięskiej obrony. Dla Niemców – symbol szaleństwa tej nawałnicy żelaza (Ernst Jünger), która miała im zapewnić władzę nad światem, a ściągnęła jedynie klęskę. Dla Europy – symbol „wielkiej wojny białych ludzi” (Arnold Zweig), która raz na zawsze odebrała Europie polityczny i moralny prymat w świecie. Ale dla UE – symbol francusko-niemieckiego pojednania. Zadbali o to Helmut Kohl i François Mitterrand w 1986 r. Ich zdjęcie trzymających się za ręce na cmentarzu w Verdun jest – obok fotografii Willy’ego Brandta klęczącego w Warszawie i Helmuta Kohla obejmującego Tadeusza Mazowieckiego w Krzyżowej – ikoną ducha tej Europy, która przezwyciężyła stygmaty dziedzicznych wrogości i traumatycznych urazów trzydziestoletniej wojny domowej lat 1914–45.

Niemiecki atak
na wzgórze
Martwy Człowiek
(Le Mort
Homme), 1916 r.

Błyskotliwe plany sztabowców. We wszystkich stolicach sztaby generalne miały w szufladach błyskotliwe plany wojenne. Armia austriacka miała spacerkiem wkroczyć do Belgradu. Francuska – migiem dotrzeć do Renu. Rosyjska – zająć Prusy Wschodnie. Ale to Niemcy przygotowali plan najbardziej inteligentny: zamierzali Francuzów przytrzasnąć drzwiami obrotowymi. Południowe skrzydło niemieckiego frontu miało w Alzacji i Lotaryngii pozorować atak, ściągając na siebie główne siły francuskie (które z natury rzeczy i tak tam właśnie powinny chcieć przejść do ofensywy), podczas gdy północne miało przejść przez neutralną Belgię, obejść Paryż od północy i spaść od zachodu na tyły armii francuskich. Zawiasem tych drzwi miała być twierdza Verdun...

Ale już w pierwszych tygodniach wojny wszystkie te plany zawiodły. Zamiast na Boże Narodzenie wrócić do domu, miliony żołnierzy spędziło Wigilię 1914 r. w okopach. Wojna stężała na dobre. Od listopada 1914 r. do marca 1915 r. na froncie zachodnim na pozór nic się nie działo, jeśli nie liczyć morderczych ataków i kontrataków akurat w tych miejscach, w których przeciwnik był najsilniejszy. Pochłaniały one w krótkim czasie dziesiątki tysięcy zabitych, ale nie przełamywały frontu. W tej wojnie obrona była skuteczniejsza niż atak.

Wykrwawić Francuzów. Toteż w grudniu 1915 r. nowy szef niemieckiego sztabu generalnego generał Erich von Falkenhayn przedstawił cesarzowi Wilhelmowi II plan wykrwawienia – jak powiedział: do białego – armii francuskiej. Atak powinien nastąpić w miejscu dla Francuzów tak ważnym, by ci chcieli go bronić do upadłego. Przy czym celem nie powinno być zdobycie jakiegoś konkretnego punktu, lecz zabijanie żołnie-

Na stronie obok:
Francuski posterunek w świeżo odbitym Forcie Douaumont, 24 października 1916 r.